

Oktober 1996/62

STRÖMMA

hembygdsförening

STYRELSE OCH FUNKTIONÄRER

Arne Rådberg, Ripvägen 17	ordf.	571 401 80
Lars Hedrén, Grenvägen 1	v.ordf.	571 406 28
Olle Ohlsson, Mäsvägen 27	kassör	571 400 33
Carina Sundström Aborrst. 14	sekr.	571 404 39
Monica Ohlsson, Lärkstigen 10	ledamot	571 405 67
Sigvard Lönnqvist, Fågelbrov. 2	hedersl.	571 401 45
Annika Lillienwall	suppl.	571 405 21
Karin Wellstadius	-*-	571 411 41
Maria Ohlsson	-*-	571 547 86
Patrik Palm	-*-	571 415 76
Kerstin Sjödahl	-*-	
Hasse Lindström	revisor	571 40552
Rolf Rådberg	-*-	571 407 61
Evert Wikholm	suppl.	
Edgar Pettersson	valberedn.	571 412 74
Totten Lillienwall	-*-	571 405 21

**Medlemsavgift för vuxna 75:-/år
barn och ungdom under 15 år 10:-**

**Postgiro 98 57 43 - 4
Strömma Hembygdsförening**

Författarna är själva ansvariga för sina artiklar.
Plocka gärna material i tidningen, men var snäll ange källan.

Redaktör för tidningen är Britt-Marie Ohlsson tel. 571 400 33

Ordföranden har ordet.

Hej!

Jag hoppas att det har varit en skön sommar,
för nu börjar hösten och alla dess aktiviteter att
komma igång.

Har Du tid att komma upp till Stockstugan på
tisdagskvällarna, så är Du hjärtligt välkommen.
Där kan man sitta och dricka kaffe och prata
om allt möjligt som hänt.

Vad har hänt med Strömmabron sen sist ?

Läget är oförändrat, projekteringen går för
närvarande på parlåga.

Arne Rådberg

SANDSKÄR

en holme i Nämndöfjärd

Strödda bidrag, sammanställt av Lennart Lindström.

Sandskär är den vackra ö, som ligger i Nämndöfjärden utefter den nord sydgående segelleden. Ön hörde till Malma Gård på Fågelbrolandet, som nämns 1400 och kallas då Malmö. 1535 är Malma upptaget som ett skattehemman. Här fanns en skvaltkvarn från 1539 (Malma Kvarn), och från 1547 även en väderkvarn. 1567 delas hemmanet till två gårdar. Boplatsen är säkerligen betydligt äldre än så, troligen kan den vara etablerad redan under yngre järnålder (ca 500 e Kr - 1100 e Kr).

Under århundraden vandrar gården genom olika händer. 1719 på hösten köptes Malma av Daniel Niclas von Höpken, som även ägde Fågelbro. Under skärgårdskriget brändes och skövlades Malma, liksom övriga gårdar i området. Von Höpken återuppbyggde strax efter köpet både gården och kvarnen. Härefter tillhör Malma Fågelbro Säteri och sammanfaller dess historia helt med denna anrika herrgård.

Första gången vi stöter på Sandskär är på en karta från 1670. Söder om Sandskär ligger Furuholm, som på en annan karta från 1691 nu fått namnet Furuskär. Namnet Furuskär tyder på att holmen redan vid denna tid var bevuxen med barrskog. Furuskär är 15 meter hög, bergig, ogästvänlig och svår att angöra, varför den sällan besökes.

På Sandskär var växtbetingelserna betydligt sämre för att barrskogen skulle kunna växa sig stark. I dag är förhållandet annorlunda, nu trivs barrskogen här. Sandskär är en förlängning av en grusås, som här kommer i dagen, vilket bidragit till att humuslagren tagit lång tid att utvecklas så att växtligheten kunnat skjuta fart.

Redan tidigt sökte livländare sig hit och bosatte sig på ön. Flykten från Baltikum över Östersjön blev stor då det svenska väldet rasade samman i början av 1700-talet. Här bodde några livländska flyktingar i en liten primitiv stuga med öppen eldstad under en tid. Det går en skräna om att en gård-farihandlare skulle blivit ihjälslagen och begravd på ön. Långt senare, någon gång på 1930 talet hittade man ett skelett då man lastade sand på ön. Den här historien är inte belagd utan den är väl att betrakta som en vandringsägen.

Trafiken vid faret på västra sidan var livlig, varför isoleringen inte borde varit allt för betungande.

*Sandöskär**foto B.M. Ohlsson*

Då vi kommer in på mitten av 1800 talet har vi säkrare uppgifter om en ny bosättning.

På våren 1848 flyttar arbetskarlen Johan Modig med familj till Sandskär. Han hade där uppfört en stuga utan att söka tillstånd av markägaren. Det blev rättssak, som efterhand slutade med fördel för Modig. Efter undersökning "af rätta lagliga förhållandet med denna inkränkning men i mantal uppförd 1852" löstes rätten att stanna på Sandskär. Johan Modig var född 10 maj 1804 i Kungs Husby söder om Enköping. Han dör 2 februari 1871 på Sandskär. Johan var gift med Anna Greta Henriksdotter född 1806 på Åland. Hon dör 26 september 1877 på Sandskär.

De hade följande barn:

Jan Erik Modig	född 1839 på Nämö
Anders Gustaf Modig	" 1841 i Djurö hamn
Carl Fredrik Modig	" 1843 i Djurö hamn
Maria Christina Modig "	1846 på Nämö samt död 1902 på Sandskär.

Maria Christina Modig har en utomäktenskaplig dotter, Matilda Augusta född 1865, som flyttar till Västmanland år 1889.

Maria Christina gifter sig med Carl August Lindgren född 1846 på Ingarö, död 1903 på Sandskär. Han blev fiskare men var sjöman under en period kring 1863. De fick sonen Johan Fredrik Lindgren född 1877, som blev fiskare på Sandskär där han dog år 1900 i lunginflammation. Han arbetade tidvis som dräng på Skenora. Carl August Lindgrens bror Johan Edvard född 1843 på Mörtö Nämö, flyttade till Sandskär med hustrun Sofia Matilda Johansdotter född 1846 på Ingarö. Hon dör i barnsängsfeber 1876. Johan Edvard gifter

då om sig med Anna Carolina Johansdotter född 1845 på Ingarö. I första äktenskapet med Sofia Matilda har de fyra barn. En av dem är Johan Edvard Lindgren född 1876 på Ingarö. I andra äktenskapet med Anna Carolina föds också fyra barn.

Johan Edvard född 1843 blir den siste bofaste på Sandskär där han dör.

John Karlsson på Lilla Stångholmen var med på begravningen. Han berättar " att man först fick skaffa en kista i land och sedan ro ut med den till ön. Därefter hade man med en notbåt med fyra roddare fraktat stoftet och hela begravningssällskapet till Djurö kyrka, där jordfästningen ägde rum".

En annan historia som berättats av John Karlsson återges här " En gårdfarihandlare lånade en båt i Eknäs och gav sig ut i skärgården för att utbjuda sina varor. På väg till Nämdö brukade han övernatta hos Lindgrens på Sandskär. När det var sovdags behövde handlarn gå ut varpå han gick ut i den mörka förstugan, öppnade en dörr och utträttade sina behov. När han kom in frågade Lindgren hur vädret var. Det är mörkt och lugnt ute svarade handlarn. Sedan handlarn gett sig iväg nästa morgon hade gumman Lindgren ett ärende till skafferiet och då får hon till sin fasa se att gårdfarihandlarn hade pinkat i mjölsäcken. Sedan dess sades det alltid när någon frågade hur vädret var ute. Det är lugnt och mörkt ute sa gårdfarihandlarn när han pinka i skafferiet."

Frans på Långviksskär berättar: " När farbror Karl en gång kom till grosshandlare Forsgren på Norrmalm, som köpte smuggelgoods och hade stort kontor, satt fru Modig, Modska

på Sandskär i Nämndöfjärden där. Hon var fint klädd - hon sålde smuggelgods, hon med. Hon kunde trola. Hon seglade med fulla segel när det var vindstilla. En gång var det dalkarlar som var ute och sålde. Di hade gått på is till Sandskär och skulle ligga där över natt. När Modska trodde di somnat, tog hon strumpa av dom och band fast på eldtängen och börja mjölka för att mjölka livet ur dom. Hon gjorde så - hon kunde mjölka livet ur folk!"

Den öppna platsen där magan låg (foto BM ÖNässon)

Ångfartyget "Södra Sverige" Sveriges modernaste passagerarfartyg seglade på "Franska Stenarna" i Nämdöfjärden där hon skönk på 57 meters djup. Denna händelse inträffade på kvällen den 24 september 1895. Inga människor omkom eller blev skadade. Det märkvärdiga var att fartyget lyftes upp ur djupet, renoverades och kunde segla igen. Bärningen väckte stort intresse inte bara här hemma utan det var kanske en större sensation utomlands. "Befolkningen omkring olycksplatsen bärgade sådant som flöt upp från haveristen. Edvard Lindgren på Sandskär hade iakttagit ett oljefält söder om "Franska Stenarna" och ur fjärden plockade han diverse möbler. Carl Abraham Severin på Källvreten vid Skenoraviken, hittade en soffa, Carlsson på Maderö lär ha bärgat stora mängder kork. Det är klart att när olyckan blev känd för man ut på fjärden för att söka om man kunde finna något användbart".

Franska Stenarna med Sandskär och Persskär (foto BM Ohlsson)

Det berättas om en flicka på Hölö vid Söderudd, som friade med en av pojkarne på Sandskär. Det blev inget av det partiet för hon föll för en av karlarna, som arbetade med bärningen av Södra Sverige. Det kanske var ett bättre gifte, han var ju från Stockholm.

År 1897 var det dags för ännu ett haveri. "Ångfartyget Gustavsberg 1" gick på grund mellan Stora Finn och Skeppsholmen i tjocka. För att komma flott lät skepparen lämna en del av lasten överbord. Lasten bestod av bl.a. mjölsäckar och sockertunnor. En del av detta bärgades så småningom av orsbefolkningen, bland andra av August Lindgren född 1846, som var bror till Edvard på Sandskär. Han lyckades tack vare sin påhittighet göra sockret användbart, trots att det legat länge i saltvatten. Toppsocketret hade givetvis smält, men genom att breda ut massan på stora pappersark på flata hållar på södra Sandskär, där det fick torka, fick han ett slags kakor av socker, och det i sådana mängder att hans sockerbehov torde ha blivit fyllt för resten av hans livstid. Mjölet gick också att använda. Ytterlagret i säckarna hade stelnat i vattnet, men innanför detta skal fanns brukbart mjöl.

Fortifikationsförvaltningen äger från början av 1900-talet Malmaön och Korsholmen under jordregistreringsbeteckningen "Korshamn" 1:1 om ca 119 ha, samt Sandskär "Korshamn" 1:2 om 36.100 kvadratmeter. Sandskär är idag i privat ägo. Ön är låglänt med en 5-meterskurva, som ligger i den nordvästra delen samt beväxt med barrskog.

Ön har ingen naturlig hamn, ej heller någon brunn. Rester av en skorstensstock och taktegel utvisar var bebyggelsen låg. Mycket sand och grus har tagits från den sandrika holmen.

Marinen har här provsprängt olika typer av ammunition och sprängämnen i experimentsyfte. Under 30-talet utfördes gasövningar på ön vilka skadade skogen som delvis torkade. En gammal utdömd torpedbåt lades upp vid sydvästra stranden som mål för marinens skjutövningar. Vraket är numera bärgat av en skrotfirma.

Vackra sommark dagar besökes Sandskär på den södra delen av många båtuturister när vindarna är de rätta. Norra delen av ön har bara vatten för riktigt små båtar då stranden är långgrund. Således finns här ingen natthamn, varför besöken blir av dagskaraktär.

Att leva på Sandskär den här tiden under så enkla och primitiva förhållanden var säkerligen ingen dans på rosor. Problemen var säkert många, t. ex. saknade man brunnsvatten på ön. Men man gjorde som man alltid gjort i skärgårdarna, man skurade håligheter och fördjupningar i bergen och samlade på så vis regnvatten. Så fort det såg ut att bli regn, såg man över sina "bäckar" som man kallade regnvattensamlingarna, så att de var så rena som möjligt. Under vintern smälte man snö till dricksvatten och is från sjön till övriga behov.

Närmaste brunn där man fick ta vatten låg på norra delen av Maderö. Det var ca två kilometer att segla eller ro, och då man väl var framme, återstod ca 200 meter att gå över land till den stensatta brunnen.

Man hade en ko och några höns, ibland också några får. Foder till djuren fanns givetvis inte i tillräcklig utsträckning på Sandskär, varför vinterns behov av foder togs från fastlandet. Antingen fick man slå några lindar hos någon bonde, eller köpa genom att lämna fisk som ersättning.

Man hade ett litet potatisland, vinbärsbuskar, hallon samt till och med ett jordgubbsland. Samma var förhållandet med vedbrand. På ön fick man bara plocka nedfallna grenar och kvistar. Dessa bestämmelser styrdes av arrendet med Fågelbro. I övrigt fick man vända sig till någon i trakten för att mot ersättning tillhandla sitt vedbehov.

Som tidigare nämnts finns ingen hamn, varför båtarna måste dragas upp eller flyttas till en lästrand. På östra sidan hade man en mera permanent anläggning, där det var någorlunda lätt att få upp båtarna så att de ej tog skada i höststormarna. Att tvingas gå upp mitt i natten för att flytta någon båt till andra sidan av ön var säkert inte ovanligt. Man kan ännu se var båtlänningen var belägen genom en mängd upplagda stenar samt några stockar som syns under ytan.

På vintern då isen bar var det inga kommunikationsproblem, men under menförestider, som ibland kunde vara i tre veckor eller mer blev det givetvis besvärligt. Under senare tid, då man bröt ränna i Nämndöfjärden, hade man en julle på isen så att man kunde forcera onan. Alldeles isolerade var man inte. Faret utanför var ett trafikstråk där fartygen avlöste varandra natt och dag. Omkringboende hade man närmast i Örsundet dit det var ca två km. Där låg torp och gårdar, som Skepparviken, Malma Kvarn och Rådalen på Fågelbrolandet. På Ingarösidan låg Östernäs, Källvreten och Skenora. Lindgrenarna, som hade släkt i Skålsmara och Eknäs sökte sig även dit. Spelmän fanns på trakten, och en vanlig plats där man samlades till dans var Malma Kvarn. Ofta var det lugna tillställningar utan bråk och slagsmål, men helt spritfritt lär det inte ha varit. Det var ju inte längre bort än att Sandskärsborna säkerligen för dit då tillfälle bjöds.

Man försörjde sig på fisket samt jakt på fågel och säl. Några skrakholkar hade man också, som på våarna tillförde efterlängtade färska ägg som man stekte pannkakor på. Holkarna städades och sköttes ofta av barnen. Man hade anvisade fiskevatten där man fick hålla till, men man for nog både hit och dit, risken var ganska liten, det gällde bara att vara försiktig. Tjuvfiske, även tjuvjakt var en allvarlig historia. Fjärden var full av fjällfisk och strömming. På våarna och höstarna fanns enorma mängder fågel som man sköt och sålde. Att jaga säl var ett nöje som gav ett stort tillskott i försörjningen. Då man hade skolbarn var dessa placerade hos någon släkting i Skålsmara där skolan låg. I kyrkligt avseende tillhörde Sandskär Djurö församling.

Denna framställning gör inte anspråk på att vara en fullständig utredning. Den är till stora delar baserad på muntliga uppgifter från flera olika personer med reservation för eventuella felaktigheter.

Litteraturliste

I denna sammanställning har följande litteratur anförts:

Brun Frans de	Stödda bidrag till Värmdö Skeppslags äldre historia. Uppläns Föreningens tidskrift, Band 8 bilaga 2; Uppsala 1920.	
Buzell Matts	Värmdö Skeppslag vid 1500-talets mitt. Historiska institutionen vid Stockholms universitet VT 1961.	
Eriksson Maj-Britt	Frans på Långviksöstr. Stockholm 1952.	
Krasso Walter	Ur Skärgård nr 10 juli 1975.	
Lindström Lennart	Medlemsblad för föreningen Skärgårdsraset. Skället på Franska stenarna. Skärgård maj 1977.	
Malmström	Medlemsblad för föreningen Skärgårdsraset.	
Quist Axel	Privattryck Esselte AB Stockholm 1933.	
Westerberg Rolf	En bok om Värmdö Skeppslag, utgiven av Rune Nydberg Stockholm 1949.	
	Anteckningar om Måderö. Privattryck Djursholm 1968.	
Övriga uppgiftslämnare:		
Larsson Doris	Skålsmara Ingarö	Div. utdrag ur släktforskningsmatr.
Leijó Jan	Skålsmara Ingarö	Div. utdrag ur släktforskningsmatr.

Ryssugnar

av Bertil Lundblad

Artikeln hämtad ur tidskriften

Vaxholms Fästnings Museum 1993.

Skärgårdskriget 1719 då stora delar av den svenska ostkusten hemsöktes av ryska flottstyrkor som brände och plundrade är mångomskrivet och välbekant. I oktober 1743 kom flera hundra galärer bemannade med ca 12000 soldater till Sverige. Den officiella uppgiften den gången var att hjälpa Sverige att försvara sig emot ett befarat anfall från Danmark. Den senare händelsen avhandlades i Museivännernas meddelande från 1991. Trots att de båda ryska militära operationerna i Sverige hade helt olika syften har de efterlämnat gemensamma minnesmärken.

Det är monument som sannolikt kan räknas i tusental men som hittills tilldragit sig nära nog ett obefintligt intresse av den historiska forskningen med syftning på de s.k. ryssugnarna. De förekommer på många platser i ostkustens skärgårdar och kustnära delar av fastlandet.

Vid en fornminnesinventering under åren 1976-1981 som genomfördes av Riksantikvarieämbetet påträffades enbart i Stockholms skärgård omkring 300 ryssugnar. Hur många det finns utmed kusten från Gästrikland i norr till Östergötland i söder har, så vitt bekant, inte klarlagts. Utmed denna långa kuststräcka har ryska soldater i stort antal vistats under kortare och längre tidsperioder.

En liknande inventering av ryssugnar gjordes 1957 av Stockholms statsmuseum också i Stockholms skärgård. Den var av mindre omfattning och inriktad på Rånö och Nättarö, Björnhuvud, Hørsvik, Väringsö, Stendörren och några smärre öar kring Dalarö. En undersökning som framför allt efterlämnat ett rikt bildmaterial varav en del ingår i denna uppsats.

Ryssugnarna är en typ av fornlämning som i århundraden intresserat och engagerat oss svenskar, men vad en ryssugn användes till och i vilka sammanhang de byggts är mindre bekant. En bra uppsats, "Ryssugnar i Stockholms skärgård" har sammanställts av Gerhard Flink, avdelningsdirektör vid Riksantikvarieämbetet. Utöver denna är det ganska magert med informationer i ämnet. Bättre är det ställt i Finland där flera forskare har engagerat sig. I huvudsak bygger denna uppsats på det finska materialet som avhandlar ryssugnar både i Finland och i Sverige.

Ryssugnarna hade tre huvuduppgifter, brödbakning, matlagning och värmekälla. Konsten att bygga dem var säkert ett hantverk med gamla traditioner som gått i arv genom många släktled.

Ugnarna i Sverige vittnar om bästa handlag då många av dem än i dag är intakta och välbevarade. De är uppbyggda av gråstensbumlingar utan spår av fogmassa. I bottenarna fanns det en platt håll som oftast har sprickbildning till följd av hettan från härden. Troligen har man ovanpå elden haft någon form av järngaller eller liknande för bakning och matlagning, kanske de första grillarna i vårt land.

De första ugnarna utanför Rysslands gränser anses höra samman med att den ryska galärflottan stod färdig 1704 och tsar Peter inledde Rysslands sjökrigshistoria, och som skulle få vådliga konsekvenser för Sverige och det Finland som var svenskt territorium vid den tiden. Viborg, Borgå, Helsingfors och andra orter anfölls av den ryska galärflottan. I Borgåtrakten har påträffats ryssugnar som anses härröra från 1708.

De ryska galärerna blev 1719 tsar Peters främsta vapen i anfallet mot Sverige och anses ha byggts för det ändamålet. Skaparen av galärflottan var en grek, Ivan Botsis, som tsaren tog i sin tjänst och som sedermera blev chef över galärerna. Botsis hade 17 års tjänst bakom sig vid den venetianska

galärflottan och hade bred erfarenhet av galärstrider i Medelhavet. De ryska galärerna byggdes dels vid Olonetska varvet och dels vid Amiralitetsvarvet, båda i S:t Petersburg. I galärflottans spår följde sedan byggnationen av de oräkneliga Ryssugnarerna i Finland, på Åland och inte minst i Sverige.

En god information om ryssugnar i Stockholms Skärgård lämnar Svante Dahlström i en uppsats, "Ryssugnarerna och den ryska skärgårdsflottan", hämtad ur årsboken "Finskt Museum" från 1936. Han uppger att den tidigaste upplysningen om ryssugnar fann han i Illustrerad tidning 1861 vad gäller Sverige.

En anvisning som tagits tillvara vid tillkomsten av denna uppsats. Ryssugnarne på Nättarön är dess titel och väsentliga delar återges här...*Men utgingo från denna skärgård vilda vikingar för att plundra och härja, så fick den också i sin ordning upplefva vedergällningens dag det olyckliga året 1719. Knappast något ställe derstädes undgick ryssarnes härjningar, och ännu lefva på allmogens läppar många sägner därom. Icke nog med att innevägnarnes egendom skövlades eller sattes i brand; ryssarna landsatte äfven utplundrade på den ödsliga klippan, Ryssberget kallad, för att der dö af hunger och köld. Att åtskilliga försök till motstånd blifvit gjorda finner man af de rostiga kanoner som ännu äro kvarliggande vid Landsort och Mellsten. Bland de öar som ännu bära minnesmärken, af dessa förfärliga gästers besök är den lilla Nättarön, Belägen nordost då man kommer från Landsort och lydande under Utö gruvor.....".*

"...På dess norra och nordöstra sida finnes ännu idag en mängd ugnar, af allmogen benämnda ryssugnar. Uppförda i kvadratform på glatta hållar af tätt sammanfogade flata

stenar med en öppning på ena sidan och en annan i mitten för rökens utgång, hafva de märkvärdigt nog kunna bibehålla sig, änskönt utsatta för halftannat sekels stormar.

Kanske gjorde byggmästarne dessa ugnar så fasta i den förmodan att ännu en gång i dem få grädda sitt bröd. Men vi hoppas af den nu påbörjade nationalbeväpningen, att de servietter hvarmed man hädanefter skall emottaga dessa bagare från Östern skola blifva varmare än deras bullar."

Denna kåserande artikel från 1861 är osignerad, men kan möjligen vara skriven av den vida berömda konstprofessorn Gustaf Wilhelm Palm (1810-1890). Till artikeln hör en väl utförd teckning som på en sten nedtill har initialerna GW följt av en tecknad palm.

*Trolden den första svenska avbildningen av en ryssugn
Ur Ny Illustrerad Tidning 1861. (Bild Sjölnes stadsmuseum).*

En allmän uppfattning sedan länge är att ryssugnarna i Sverige tillkom enbart under skärgårdskriget 1719. Man noterade inte närvaron av ryska trupper under åren 1743 - 1744 då dessa var förlagda halvårsvis inom flera skärgårdsområden.

Faktum är att den rikligaste förekomsten av ryssugnar är koncentrerade till just sådana platser. Arkipelagen Ornö, Utö, Rånö och Nättarö är bra exempel på stationering av rysk militär under längre tidsperioder fram till sommaren 1744. Där finns täta anhopningar av ugnar som tyder på ett stort utspisningsbehov.

Ryssugn vid Böttrudskil på Nättarö. (Bild Sjörens stadsmuseum).

1719 var situationen en annan under ett hastigt anfallskrig då ryssarna ständigt sökte nya mål för att bränna och plundra.

Det är inte sannolikt att man under rådande förhållanden kunde sätta bespisning och komfort i förgrunden. 1743-44 under många månader av brist på sysselsättning, medan man väntade på danskt anfall som aldrig kom, fanns det tid att i lugn och ro bygga ugnar, äta, dricka och ha det bra. Svenska regeringen levererade förnödenheterna, mot rysk betalning varför inget saknades.

Under 1719 byggdes säkert en del ugnar men i blysammare omfattning. Hur klarade man då försörjningen av de tiotusentals kosackerna på härjningståg? Den frågan kan ha ett svar i något som kallas "kokgropar", en företeelse som är totalt förbigången av den etablerade vetenskapen i dessa sammanhang.

I ett brev av den 21/9 1936 skriver fil.lic. Bengt Bergman till Svante Dahlström: På Raggarön (nära Östhammar) visas ävenledes s.k. ryssgropar, d.v.s. kokgropar. Sådana gropar kan åstadkommas på kort tid för tillagning av de kreatur ryssarna stal för slakt och tillredning i ett sammanhang. Gropar av den här arten blir snabbt igenvuxna varför de inte efterlämnar några sentida fynd i naturen.

Ryssarna älskade mjukt bröd och bakade så snart möjlighet fanns. Färskt skulle det vara och fick inte bli gammalt, sådant bröd kastades och så bakade man nytt. 1719 försåg man sig rikligen med spannmål från de svenska bönderna och malde i tillgängliga kvarnar. Några större mängder spannmål kunde inte medföras i galärerna. En del "gammalt" bröd kunde svenskarna bärga när ryssarna vräkte överskottet i sjön.

För att trygga tillgången på bröd under långa tider till sjöss bakade man en annan typ av bröd som lämpade sig för torkning. Detta tillgick så att före torkningen skars brödet i tårningar om ca 2,3 cm i kubik och kallades "succariebröd" med en uppgiven hållbarhetstid av 2-3 år.

Manskapet på de ryska galärerna benämnde det "knallar".

Samma sorts bröd bakades också i Sverige för svenska flottans räkning under betäckningen skeppsskorpor under åren 1750 - 1914. Antagligen bakades både det ryska och svenska succariebrödet efter liknande recept. I så fall en surdeg beredd av 2/3 rågmjöl och 1/3 vetemjöl, kavlades i stora kakor och skars i rutor och gräddades i två omgångar innan de fick torka en vecka ovanpå ugnen. Mycket talar alltså för att ryssugnarna var i flitigt bruk så länge "bagarna" från öster fanns i vårt land.

Förekomsten av de ryssugnar som hittills berörts handlar uteslutande om ugnar som använts för de ryska truppers försörjning under två olika tidsperioder. De förekommer rikligast i de norra och de södra delarna av Stockholms skärgård.

Mellanskärgården med närheten till Stockholm och Vaxholm synes inte ha några ugnar med undantag av Runmarö som har ett tjugotal. Norröver börjar ryssugnarna på Möja och ökar i antal utmed kusten i nordlig riktning.

Söderöver tättnar ryssugnsförekomsten på Ornö och ökar väsentligt till de sydligaste delarna av Stockholms skärgård. Däremellan fanns ju två befästningar som ryssarna 1719 av naturliga skäl undvek, Vaxholms fästning i norr och Dalarö skans i söder. Båda bastionerna synes ha förhållit sig tämligen inaktiva när skärgårdarna omkring brändes och härjades.

T.ex. skriver Gerhard Flink vid Riksantikvarieämbetet: -
„Den norra leden in till Stockholm var spärrad genom Vaxholms fästning och de där stationerade örlogsfartygen. Dessa tycks för övrigt ha varit anmärkningsvärt överksammas under den fem veckor långa period där fiendliga styrkor uppehöll sig bara några sjömil därifrån.“...

Inte heller från Dalarö skans förmärktes några försvarsaktiviteter men ryssarna visade ändå respekt genom att uppföra sina ugnar på Ornös utsida, för att inte riskera beskjutning från Dalarö skans.

Förutom de ryssugnar som byggdes i anslutning till de ryska truppernas lägerplatser förekommer enstaka ugnar belägna på platser där man inte riktigt kunnat förklara dess närvaro. De har byggts långt inne i djupa skogar, oftast mycket otillgängligt belägna. Därför kan de vara svåra att upptäcka och hur många som finns vet ingen, så än i dag kan nya fynd göras.

Karta över ryssugnarut spridning efter Helmskaerbo 1713. (Ur RAÄ rapport 1985:3.)

Ett sådant exempel finns från Värmdö som blev allmänt känt 1987, en ganska väl bevarad ryssugn som upptäcktes av Hugo Karlsson, Herrviksnäs. Han har ett stort naturintresse och har hela livet på fritiden gärna strövat omkring i Värmdö skogar. För femtio år sedan vid 15 års ålder upptäckte han en stenformation i skogen mellan Herrviksnäs och Hemmesta. Han tillmätte den inget särskilt intresse förrän han 1987 var på strövtåg ute på Runmarö och fick då veta att det där fanns ett antal ryssugnar, vilka han inte tidigare hade någon kännedom om.

När han nu såg ugnarna på Runmarö kände han genast igen sin "egen" stenformation och det stod med ens klart för Hugo att det var en ryssugn, identiskt lik de på Runmarö. Han kontaktade hembygdsforskare som i sin tur anmälde fyndet till Riksantikvarieämbetet vilket 1990 undersökte den och nu är registrerad som ryssugn/stenugn nr. 222.

Vem eller vilka har byggt den och för vilket ändamål ?

Den upplättade ryssugnen 222 i Hemmesta på Värmdö (foto Bertil Lundblad).

Några ryska truppförläggningar kan det inte vara fråga om då det är miltals från närmast kända gruppering som 1743 - 44 fanns vid och omkring Värmdö kyrka där 856 ryssar var förlagda. Dessutom var trakten så pass svårforcerad vid den här tiden av tätbevuxna träd och snårskog, enligt Hugo Karlsson att det troligen var mycket svårt att röra sig inom området. En teori kan vara att platsen utnyttjades som gömställe och grund för det påståendet kan också vidimeras.

Bland de ryska soldater som fanns vid Värmdö kyrka förekom en mängd deserteringar vilket i skriftväxlingar bestyrks av prosten Andreas A. Båld. Bland annat skrev han till sina överordnade i Uppsala sedan de ryska trupperna lämnat Sverige omkring 1 juli 1744, och bad om råd hur han skulle förfara med ryska desertörer som kom till honom och begärde "asyl" i Sverige. Vanligt var att man samtidigt önskade anta svenskt släktnamn och ville vigas med flickor från trakten. Här följer några korta utdrag ur sådana brev:

.....*"Ibland them*

är en här i Socknen benämnd Iwan eller Johan Johansson, som åstundar här gifta dig"....

.....*Högwyrdigaste Fadren och Ven. Consistorium nödgas jag nu åter beswära med en giftemåls sak. Mannen heter Andreas Johansson och är nu tegeldräng vid Diurö Tegelbruk här i Socknen såsom then förre. Säger sig ej vara född i Ryssland utan bortförd utur Finland i sin barndom, thet mehrendels af alla föregifwes"....*

E. Alfred Jansson skriver i sin bok "Skärgårdsliv i forna tider" del.II:

-Det är påtagligt, att en mängd ryska soldater och matrosar gömt sig undan på mera avlägsna ställen inom Värmdö då den ryska armén inskeppade sig vid Ståket den 1 juli 1744.

När de, den ene efter den andre, givit sig tillkänna för de svenska myndigheterna, ha de samma rörande historia att berätta om deras finsk-svenska ursprung och bortrövande i barndomen. Den verkliga orsaken till deras rymning var nog kärleksförhållandet till en skärgårdstös, som ej hade vidare lust att följa med sin ryss till barbarlandet i öster !-...

Platserna kring den nyfunna ryssugnen vid Herrviksnäs kan ha tjänat som gömställe för en eller flera ryska pojkar som deserterat. Bara två km från ugnen ligger Hemmesta gamla 1600-talsgård, då ett lantbruk av betydande slag. Där fanns säkert gott om pigor, arbete, mat och skydd i skogen. Med risk för upptäckt av ryska patruller som sökte desertörer kunde rymlingarna inte bo på gården utan hänvisades till ett säkert gömsle inom rimligt avstånd från gården. Förnödenheter kunde forslas till dem vid lämpliga tidpunkter. I ugnen kunde de laga sin mat och på dess bakre sida som är sluttande kunde de sova och även vid kall väderlek dra nytta av ugnsvärmen.

Dessa slutsatser är givetvis helt amatörmässiga men stämmer överens med samtida dokumentation. De här ryska pojkarna måste ju gömma sig ordentligt, många blev fasttagna. Om nämnde Iwan som kallade sig Johan, Skriver prosten Båld:

-Blir han röjd och uppenbarad för sitt rymmande, torde man taga fatt honom och släpa honom bort till straff i Ryssland, som flera redan händt är-

I år är det 250 år sedan ryssarna kom till Sverige för att skydda oss för dansken och stannade i nio månader. Vid den tiden byggdes många ryssugnar och ryssgröpar. Dessutom fanns en del kvar från 1719 då ryssarna var här som fiender.

Inga av dessa militära operationer är några lysande kapitel i den svenska militärhistorien. Ändå utgör de fornminnen som ryssarna efterlämnat en del av vår kulturhistoria. De räknas till våra fornminnen och som sådana borde de få en djupare dokumentation, en vidare inventering, större ansamlingar i grupper av ugnar skulle liksom andra fornminnen skyltas och utmärkas på turistkartor etc. För kommande generationer av forskare och andra intresserade är det nödvändiga åtgärder att vidtaga. Risken är att de annars utplånas av väder, vind och vandalism så det brådskar. Andra slag av fornminnen, runstenar, gravfält, slottsruiner etc. vårdas omsorgsfullt medan ryssugnarna inte ägnas vare sig uppmärksamhet eller omvårdnad. De förtjänar ett bättre öde än att bli kvar i en outforskad gråzon mellan arkeologi och historia.

Källförteckning över artikeln om Ryssugnar

Otryckt källa

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.

Tryckta källor

Andersson, P. Gunnar	Mest om mat - födan fördom och nu.
Andersson, Sven	Ryssugnar vid forna hamnar på Åland, Finskt Museum 1954.
Dahlström, Svante	Ryssugnarna och den ryska skärgårdsflottan, Finskt Museum 1936.
Flink, Gerhard	Ryssugnar i Stockholms skärgård, Arkeologi i Sverige 1982-1983 (Riksantikvarieämb.s rapport 1985:5)
Jansson, E. Alfred	Skärgårdsliv i forna tider I och II
Juel, Erik	Rysshärjningar och ryssugnar i Upplands skärgård, Finskt Museum 1956.
Palm, G. W.	Ryss-ugnarne på Nättarön, Illustrerad Tidning - 48 - 1861.

Familjen Tillman på Strömmadal

av Kåa Wennberg

I min bok "STRÖMMA FÅGELBRO BREVIK från det förgångna" sidorna 29- 30 berättas om en kapten Tillman med familj, vilka var bosatta på Strömmadal i slutet av 1800-talet. Nu har barnbarnen Elsie Mattson och Ingrid Gynäs kommit med ytterligare information om familjen Tillmans öden och äventyr, som för Strömma Hembygdsförening har sitt givna värde, så här kommer nu nya namn, platser och årtal.

*

Gustaf Emil Tillman föddes den 17 juni 1853 på torpet Bolandet, Björklinge i Uppsala län. Här bodde familjen fram till år 1856 då något inträffade som gjorde att man tog sina ägodelar på en kärra och begav sig till Stockholm. Där bosatte sig familjen på "Clara Bergsgatan 70 B". Fadern, Anders Gustaf arbetade som timmerman och sonen Gustaf Emil omtalas i mantalslängden 1872 som "sjöman". Då fadern avled tre år senare omtalas sonen som "Skeppsmätarielev".

År 1877 gifte sig Gustaf Emil med Erika Wilhelmina Rydström i St. Nicolai församling. De hade fått sitt första barn redan ett år tidigare och fick därefter inte mindre än fjorton barn tillsammans, där dock bara sju uppnådde vuxen ålder.

Familjen bebodde ett flertal adresser på Söder under 1880-talet, men i oktober 1887 gick flyttlasset till Strömma - "3 af Mankön, 4 af Qvinkön" står det i utflyttningslängden. Tillmans barnbarn Ingrid Gynäs berättar: "Livet på Strömmadal var nog den lyckligaste perioden i familjen Tillmans liv.

Familjen Tillman på Söder omkring 1886.

Gustaf Emil hade slutfört studierna som år 1884 förde fram till sjökaptensexamen. Samma år blev han anställd vid Strömma Kanal Bolaget, där han blev kvar till den 1 mars 1906. Huset på Strömmadal var klart för inflyttning i oktober 1887. Sjötomten var , som min mamma beskrev den, enorm, men en stor del styckades senare av och såldes till någon vid nam Cederborg.

Egen brygga ingår i beskrivningen, en brygga så pass rejäl att Strömma Kanal kunde gå in där och lämpa över resterna från restaurangen ombord, till glädje för hushållsgrisen. Det var nämligen mormor Erika Vilhelmina som hade hand om restaurangen ombord. Viktigt var också att ha lite kontroll på ungarna därhemma .

De äldsta fick tydligen ta hand om småsyskonen och det lär inte ha varit populärt*

Ingrid Gynäs berättar sedan vidare om "skolan" och då är det Fågelbro skola som åsyftas: "Vägen till skolan lär ha varit lång -- en halvmil påstod mamma Hulda.

Döttrarna Anna f. 1887 och Hulda f. 1893.

Skolan upplevdes som positiv, medan skolvägen tycks ha varit otrevlig för en liten unge och att bara hänga med i de stora barnens fart var svårt.

Sommartid gick det en otäck galt i en hage, vilken omedelbart jagade barnen då de försökte gena genom hagen.

Vintertid blev kängor och kjolar blöta, men kunde senare torkas vid skolans kamin*.

Barnbarnet Elsie Mattson har också en lustig anekdot från Strömmadalstiden: "Farmor och farfar älskade hundar och hade två stora settrar. Dem släppte farmor ut i de då obebyggda omgivningarna, där de glatt rastade sig själva.

Som synes på bilden blev farmor med tiden ganska tjock.

Erika Vilhelmina på Strömma Kanals däck.

Vid ett läkarbesök hade doktorn rekommenderat henne att gå ut och rasta hundarna. Hon lär ha traskat ut i tasselmarkerna, men det brydde sig ju inte hundarna om, som klarade sig, både ut och hem själva.

Farmor blev istället bara hungrig och tog sig en extra smörgås, vilket ju inte var meningen med motionen".

Kapten Tillman drabbades av reumatism och vintertid fick han vård med gyttjebad och annat som ansågs välgörande. Det var väl inte det bästa tänkbara arbetet att vara ångbåtskapten med denna sjukdom och Tillman blev till sist så dålig att han sökte en ny plats och det finns ett bevarat dokument, där det inledningsvis står följande:

"Undertecknade, får härmed på det varmaste rekommendera Kapten Emil Tillman såsom särdeles lämplig till den af honom sökta Kassörs befattning i det nybildade Svenska kreditförsäkringsaktiebolaget i Stockholm".

En lång rad "fina herrar" skrev på och bland dem märks; C.W. Leuhusen från Säby på Ingarö, godsägaren och friherren Anders Cederström på Beatelund, hans bror Carl Cederström - Sveriges förste flygare, mästerlotsen i Sandhamn, Ernfrid Sjöberg, kyrkoherden Axel Rietz - idel välkända namn på Värmdö vid den här tiden. C.W. Leuhusen skrev exempelvis så här:

" På grund av min kännedom jag under en tidsrymd af omkring tolf år vunnit om Herr Kapten Tillmans redbarhet, ordentlighet och tillmötesgående väsende, anser jag bemälda Herr Kapten vara i besittning af de egenskaper, som göra honom fullt lämplig för den å andra sidan omförmälte Kassörsplats till hvarserhållande har för afsigt att anmäla sig såsom sökande.

Säby-Ingarö den 11te November 1900".

Det blev ingen "Kassörsplats", utan Tillman blev kvar på Strömma Kanal i ytterligare några år. Omkring 1903 bröt han dock upp från Strömmadal och flyttade tillsammans med familjen in till Stockholm. Tre år senare lämnade Tillman arbetet som sjökaptän och nu letade man sig söderut och hamnade i Småland, närmare bestämt i Norra Sandsjö utanför Bodafors. Här drev han och hustrun tillsammans en lanthandel under några år. Sedan kom man till Edebo i Uppland, vilket visade sig skulle bli slutdestinationen för den gamle sjökaptänen. Även här hade man en lanthandel och telefonväxeln sköttes av hustrun Erika Wilhelmina.

I juni 1919 såldes Edebo handel men herrskapet Tillman fick bo kvar i huset. Drygt ett år senare avled Gustaf Emil och på kyrkogården i Edebo vilar han nu tillsammans med sin kära hustru .

Edebo handel 1916.

*Gustaf Emil Tillman
vid 67 års ålder.*

Strömmadal omkring 1910.

Värmdödräkten

Tro det eller ej, men just nu är det 12 st. som syr kvinno-
dräkten och 1 som syr mansdräkten (det är en man som syr).
Vi träffas varje tisdag i en studiecirkel tillsammans med
Studieförbundet Vuxenskolan.

Det nya förklädet som tryckts efter det gamla mönstret
finns nu hos oss. Vi har även tyg till livkjolen. Andra delar
till dräkten får vi hjälp med från Länshemslöjden.

Är Du intresserad av att sy "Värmdödräkten", eller att sy
nya delar till den ? I så fall, hör av Dig till Britt-Marie på
telefon 571 40033 så får Du hjälp.

Tack

Ett jättestort tack till er som skänkt saker och pengar till
föreningen. Tack Marianne och Stig Lindgren från Rådalén,
för den gamla grammfonen med skivor. Tack Vejla
Gustavsson från Djurö, för den fina vävstolen. Tack Bengt
Jilmander för dom fina trädgårdsstolarna och tack alla ni
som tillsammans med medlemsavgiften skänkt både stora
och små belopp till vår förening.

Uthusbygget fortskrider i takt med vad byråkratin tillåter
och vi hoppas komma igång under våren 1997. Under hösten
röjer vi mark för nybygget.